

13/9

Kristendom, demokrati och diktatur

UNDER DE SISTA decennierna har vi fått se övernog av ofrihet, av totalitära stater och diktaturer som berövar människorna deras frihet, trålbinder dem och om möjligt söker skapa om dem till sina lydiga kreatur. I detta ser kyrkan ett angrepp på en gång på mänskligheten och på Gud... Här är en kamp på liv och död oundviklig. Så har vi också fått se i det ena landet efter det andra... hur det var kyrkan, kyrkan i Tyskland och kyrkan i Norge, som i främsta linjen trädde fram till försvar för friheten och rättsordningen... När kyrkan på detta sätt varit på stridsfot med tyranniska makter och fört frihetens talan så har detta inte varit något på sidan av dess uppgift, utan just en väsentlig del av dess uppgift." Dessa ord yttrades i en radiodebatt i våras av biskop Anders Nygren, en av den svenska kyrkans ledande män och enligt många åsikt dess främste teolog. Det framgår tydligt av sammanhanget att med kyrkan menas de kristna kyrkorna, alltså både katolska och protestantiska kyrkosamfund.

Är dessa sätser, som ger uttryck åt ofta framförda anspråk från kristet håll, sakligt hållbara? Det bör först framhållas att utan tvivel många kristna och kyrkomän — liksom många utanför kyrkorna och kristendomen — gjort stora insatser i striden mot diktaturer och ockupationsregeringar. I stor utsträckning har kyrkorna härvid haft speciella möjligheter; medan de politiska organisationerna och ledarna förföljts och med alla medel tystats ned, har de religiösa samfundet — utom i Ryssland — i princip fått fortsätta sin verksamhet, såvida de inte drivits en mera aktiv mot regimen fiendlig propaganda. Från predikstolen har därför modiga män i vissa fall kunnat säga ord av kritik och opposition som den världsliga motståndsrörelsens representanter saknade tillfälle att uttala.

Med dessa reservationer kan det fastslås att det av biskop Nygren gjorda påståendet är helt oriktigt. Kyrkorna har tvärtom i stor utsträckning vikit för tyrannerna och rent av ställt sig i deras tjänst. Det är i själva verket typiskt för den kyrkliga propagandan att samme man som 1953 skröt med kyrkans kamp för den politiska friheten under de nationalistiska diktaturernas segertid tecknade

Mussolini omgiven av statens och kyrkans dignitärer.

läget på ett helt annat sätt och själv intog en helt annan ståndpunkt.

Beträffande den katolska kyrkans ställningstagande torde det för de flesta stå klart att man i varje fall inte kan fastställa något aktivt arbete för politisk frihet och demokrati. Pávens stora encyklikor i samhällsfrågor, främst "Reverum novarum" (1891) och "Quadragesimo anno" (1931), innehåller maningar till social rättvisa och fördömanden av ohämmad kapitalism likaväl som av socialism, men i fråga om statskicket betonas huvudsakligen att staten inte får bli kyrkans herre; de rekommendationer av ett korporativt samhällsskick som ges i 1931 års encyklika kan inte rimligen fattas annat än som en välsignelse av Mussolinis regim. Om några stater under senare tid varit speciellt lierade med kyrkan och stödda av prästerskapet, är det den portugisiska diktaturen, den spanska diktaturen, som tillkom genom ett uppror mot en demokratisk ordning i samverkan med större delen av prästerskapet och med starkt stöd av den italienska hierarkin, den österrikiska diktaturen 1934—1938, som etablerades efter den socialistiska rörelsens blodiga nedkämpande. Därmed är naturligtvis inte sagt att kyrkan skulle fordra diktatur; den har stått på vänskaplig fot även med demokratiska stater, såsom Frankrike, under vissa perioder. Men

principiella religionsfriheten tenderade därför att i någon mån tjäna även den politiska friheten.

Lateranfödraget år 1929 mellan påven och den fascistiska staten innebar en samverkan av helt annan styrka; schematiskt kan det sägas att kyrkan stödde fascismen mot att religionsundervisning infördes i de italienska skolorna. Under de följande åren uppstod många slitningar — oppositionsmän fann ofta en tillflykt i organisationen Azione Cattolica, och fascisterna begränsade denna organisations frihet — men i stort sett tjänstgjorde påven och hela

Den evangeliske riksbiskopen Müller talar till Berlins studenter 1933.

den har inte bekämpat diktatur och begränsningar av den politiska friheten i och för sig; den har tvärtom, på grund av religiösa hänsyn och intressen, i särskild grad förbundet sig med vissa diktaturer och hjälpt katolska politiker och generaler att i strid med demokratiska styrelser komma till makten.

I det nazistiska Tyskland, med dess protestantiska majoritet, var situationen från början särpräglad. Ett närmande mellan kyrkan och Hitler innebar det kort efter den sistnämndes maktövertagande avslutade konkordatet; främst gällde det emellertid för påven att i utbyte mot vissa tjänster försäkra sig mot nazistiska övergrepp. Den skarpa kritik som påven sedermera vid flera tillfällen riktade mot nazismen — t. ex. encyklikan 14 mars 1937 och julbudskapet samma år — gick väsentligen ut på att den katolska kyrkan i strid med konkordatets bestämmelser utsatts för förföljelser. Läget var härutinnan detsamma som i en rad andra diktaturer, där även den politiska oppositionen sökt sig ett slags asyl i de tillåtna religiösa organisationerna; den

den katolska hierarkin som propagandister för Mussolini (jfr t. ex. arbeten av Castelli och Salvatorelli samt framför allt Osservatore Romano). Påven betecknade Mussolini som "Försynens man" och ställde sig till och med vid Abessinienkriget till förfogande för regimen. Strax före det italienska överfallet förklarade han att "behovet av expansion är ett faktum som man måste räkna med" och att "rätten att försvara sig har gränser som måste beaktas för att försvararen inte skall bli den skyldige" (Osservatore Romano 29 augusti 1935), och efter kriget välsignade han den italienska segern (Civiltà Cattolica 12 maj 1936). I rader av biskopstal prisades Mussolini, "korståget" mot Abessinien och de "frivilliga" legionärernas kamp för Franco i Spanien. Då det andra världskriget utbröt var det trots påvens ansträngningar att bevara freden, men den kyrkliga hierarkin och Azione Cattolica stödde även nu regimen politik.

I allt detta framträder inte principiell förkärlek för diktatur, utan en politisk taktik, som gärna

stöder eller i varje fall samarbetar med en regim då denna ger kyrkan fördelar eller åtminstone handlingsfrihet. Från religiös synpunkt ter sig detta naturligt; frälsningsverksamheten är viktigare än den världsliga regimen. Från demokratisk synpunkt ter det sig, mildt talat, som opportunism och opålitlighet.

De protestantiska kyrkornas läge har varit ett annat. Ingen diktatur har uppstått i ett protestantiskt land, med undantag för Tyskland, som hade en stark katolsk minoritet. I det stora antal protestantiska länder där demokratin varit fast förankrad torde generellt kyrkan eller kyrkorna ha godtagit och till och med sympatiserat med den bestående ordningen, även om de en gång varit motståndare till dess införande; i stort sett har kyrkorna också identifierat sig med motståndet mot ockupationsregeringar. Protestantismens relationer till nazismen i Tyskland är därför av alldeles särskilt intresse.

Inom den tyska protestantismen ägde en schism rum i samband med Hitlers frammarsch och maktövertagande. Samfundet "Tyska kristna", som efter hand vann ett stort flertal, underkastade sig utan alla reservationer Hitler och fungerade som propagandaapparat för nazismen; även antisemitism och rasläror blev här restlöst godtagna, liksom ledarprincipen och undertryckandet av den medborgerliga friheten. En opposition höll emellertid fast vid den gamla kyrkliga ordningen, krävde religiös självstyrelse och frihet och utsattes alltså för övergrepp och förföljelser. Var dessa "evangeliska" motståndare till regimen på grund av politiska skäl? Denna fråga behandlades redan 1934 i ett svenskt arbete, dåvarande professor Nygrens "Den tyska kyrkostriden". Nygren upp-

träder här både för egen och den evangeliska rörelsens del som en mycket förstående kritiker av nazistregimen. Han anknyter till den populära vanföreställningen att Versaillesfreden framkallat nazismen och ställer sig i mycket sympatisk till dennas icke religiöst inriktade strävanden. Då man i utlandet är rädd för militarismen i Tyskland "så påminner detta snarast om det onda samvetets förskräckelse vid prasset från ett nedfallande löv". "Den som vet huru under efterkrigsåren de s. k. östjudarna översvämmat Tyskland (alldeles grundlöst påståendet) och tillvällat sig ett alldeles oproportionerligt inflytande kunde utan vidare inse att en praktiskt utjämnande reglering här måste inträda." Berättelserna om kroppslig misshandel i koncentrationslägren är i regel "Greuelpropaganda". Viktigt är framför allt att denne kännare framhåller att de evangeliskas motstånd "gäller icke en förklädd reaktion mot den nationalsocialistiska staten..., icke heller en kamp för det liberalistiska frihetsidealet... det vore ett lika grovt misstyndande som när bondeupprorets män tog Luthers ord om 'en kristen människas frihet' till intäkt för sina helt annorlunda orienterade frihetsidéer." Kampen gällde endast "kristendomen själv, dess vara eller icke vara".

På världskyrkokonferensen i Oxford i juli 1937 blev hithörande frågor diskuterade (*The Churches Survey Their Task*). Man var ense i fråga om vissa grundsatsar, såsom att kyrkan var skyldig staten lydnad och att "be för staten, dess folk och dess styrelse" samt att staten borde ge kyrkan frihet att fullgöra sitt värv. Sympati uttrycktes för de evangeliska i Tyskland, och ett uttalande gjordes mot rasdiskrimination. Det i detta sammanhang viktigaste betänkanudet gällde emellertid "det kristna intresset av mänsklig frihet i allmänhet". Tre uppfattningar hade framträtt, heter det här. Enligt den första var det kyrkans skyldighet att generellt försvara den medborgerliga friheten mot staten; enligt den andra är det för kyrkan likgiltigt "hur långt staten sträcker sin maktssfär inom samhällslivet"; enligt den tredje, av majoriteten hävdade, medlande och vaga ståndpunkten borde kyrkan "så långt omständigheterna det medger" vara "förkämpe för sann mänsklig frihet i samarbete med staten och då så krävs under kritik av dess åtgärder". Denna linje motiveras emellertid på ett sätt som gör dess innebörd högst tvivelaktig. Det betonas att friheten lätt slår över i godtycke och de friheter som mera konkret framhävs gäller blott "giftermål, familj, nation och kultur" — den politiska friheten i mera egentlig mening tycks inte vara avsedd.

Denna tolkning finner starkt stöd i den kommentar som Nygren sedermera gav i tidskriften *Vår Lösen*: "Då frågan om kyrkans frihet behandlades vid den ekumeniska konferensen i Oxford sist-

liden sommar (1937), restes från visst håll kravet att det skulle betonas, att kyrkan i samma mån som den själv gör anspråk på frihet för sin förkunnelse också konsekvent måste träda in för att samma frihet lämnas varje annan meningsriktning vid förkunnelsen av dess åsikter. Det är det 'liberalistiska' frihetsbegreppets konsekvens. Från det evangeliska frihetsbegreppet kan ingen sådan konsekvens dragas. Därav att kyrkan måste kräva frihet att utföra sitt gudomliga uppdrag följer dock icke, att hon måste kräva samma frihet även för dem som eventuellt talar utan varje sådant uppdrag." Nygren tillade rent av: "I stora delar av världen står frihetens idé lågt i kurs; man är färdig att avyttra den såsom något ganska värdelöst... Man har fått blicken upp för frihetens avigsida, det individuella godtycket, som hotar att upplösa det samhälleliga livet, och längtar därför efter en fast, ordnande samhällsautoritet... Så mycket borde ju utan vidare vara klart, att det icke kan vara kyrkans uppgift att träda in för 1789 års idéer, när dessa börja vackla."

Vad den svenska kyrkans ställning i övrigt beträffar är väl bekant att både nazistiska och klart antinazistiska tendenser framträdde under de kritiska åren. Något allmänt uttalande mot de totalitära riktningarna gjordes inte. I ett av de få mera auktoritativa uttalandena från denna tid, biskop Cullbergs herdebrev, hyllades samma synpunkt som framförts av de evangeliska i Tyskland, Oxfordkonferensen och biskop Nygren:

"Icke ens angrepp på den allmänna tanke-, tros- och yttrandefriheten får föranleda kyrkan att frängå sin lojalitet mot dem, som ha den politiska ledningen av hennes folk om hand — så länge hennes egen frihet icke sätts i fråga."

Det förefaller alltså som om protestantismen i princip stode på ungefär samma ståndpunkt, eller kännetecknades av samma brist på ståndpunkt, som katolicismen. Om man får ha den religiösa verksamheten i fred, godtar man vilken regim som helst. Talet om kyrkorna som den politiska frihetens värnare och förkämpe är i varje fall tanklös eller förljugen propaganda.

HERBERT TINGSTEN

Herbert Tingstens artikelserie om kristendomens inställning till historien och samhället är härmed avslutad. Tidigare artiklar har varit "Vad gör Gud?" (30/8), "Gud i historien" (4/9) och "Kristendomen och framsteget" (8/9).